

Nodokļu reforma kā ar buldozeru brauc pa vājākajiem

Sociālās politikas pētniece Ruta Zilvere intervijā Rūtai Kesnerei stāsta, kādēļ minimālo sociālo iemaksu koncepts ir principiāli nepareizs, un skaidro, kādēļ iemaksas nevar veikt no tukša gaisa.

Ministru prezidents Krišjānis Kariņš (JV) ir teicis, ka nākamā gada budžets nozīmīgi vairo cilvēku sociālās garantijas. Īpaši tiek uzsvērtā minimālo sociālo iemaksu ieviešanas nozīme. Tajā pašā laikā teju visi eksperti, ieskaitot Latvijas Banku, ir norādījuši, ka tas nav labākais risinājums. Kā jūs raugāties uz minimālo sociālo iemaksu ieviešanu?

Es esmu kategoriski pret to. Es neuzskatu, ka tas ir efektīvs veids, kā vairo sociālās garantijas. Tajā pašā laikā man ir sakāmi arī atzinīgi vārdi par nākamā gada budžetu, jo tiek paaugstināti minimālie ienākumi: minimālās pensijas, minimālais sociālā nodrošinājuma pabalsts, garantētais minimālais ienākums, sliekšnis, no kura persona atzīstama par trūcīgu. Tas viss vairo iedzīvotāju sociālo aizsargātību. Cits jautājums, vai to valdība izdarīja no brīvas gribas vai pateicoties Satversmes tiesas spriedumiem. Taču kopumā šie lēmumi ir vērtējami ļoti pozitīvi.

Atgriežoties pie minimālajām sociālajām iemaksām, kādi ir galvenie argumenti, kādēļ tā nav pareiza ideja?

Minimālo sociālo iemaksu koncepts izriet no pieņēmuma, ka valstī visiem iedzīvotājiem ir iespējas strādāt, nopelnot vismaz minimālo algu. Jautājums, vai šis pieņēmums atbilst faktiskajai realitātei – vai ir pietiekami daudz darbvieta, kurās cilvēki ar zemu kvalifikāciju var nopelnīt minimālo algu. Sliktākais ir tas, ka šis koncepts vissāpīgāk skars vismazāk aizsargātos – nodarbinātos ar zemu kvalifikāciju, kuri nevar strādāt labi atalgotu darbu. Augsti kvalificēts speciālists, arī strādājot pusslodzes darbu, nopelnīs vairāk par minimālo algu. Viņam minimālās sociālās iemaksas problēmas nesagādās. Citādi ir ar mazkvalificēta vai mazatalgota darba veicējiem, kuri strādā uz pusslodzi. Viņi nevar nopelnīt minimālo algu, lai kā arī gribētu. Ne visiem iedzīvotājiem ir pieejamas darbvieta, kurās var strādāt uz pilnu slodzi, nopelnot vismaz minimālo algu, un ne visi cilvēki var šādu darbu uzņemt. Tas nozīmē, ka vienmēr būs strādājošie, kuru darba alga būs mazāka par minimālo. Tas rada jautājumu, kā lai šie cilvēki samaksā minimālās sociālās iemaksas no summas, kura ir lielāka par viņu saņemto algu? Rezumējot, es kategoriski nepiekrītu tam, ka Latvijā visiem jāspēj strādāt pilnas slodzes darbs, nopelnot vismaz minimālo algu.

Vai šo problēmu risina likumprojektā paredzētais, ka par strādājošajiem, kas nesaņem minimālo algu, minimālās sociālās iemaksas pilnā apjomā veic darba devējs?

Par šo lietu varētu diskutēt, jo strādājošajam tas papildu slogu nerada. Taču tas, nenoliedzami, rada problēmas saistībā ar darba tirgu, tiek kavēta tā elastība. Neviens darba devējs nevēlēsies radīt nepilnas slodzes darbvieta un maksāt minimālās sociālās iemaksas no minimālās algas, jo tad šie darbinieki izmaksās pārāk dārgi. Viņu nodokļu slogs proporcionāli būs daudz augstāks nekā strādājošajiem, kas nodarbināti uz pilnu slodzi. Sekas būs tādas, ka no darba tirgus tiks izspiestas mazkvalificētas darbvieta ar nepilnu darbalaiku. Tas apdraudēs tos Latvijas iedzīvotājus, kuriem šādas darbvieta kādā dzīves posmā ir ļoti nepieciešamas. Es gribētu atsaukties arī uz Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) ekspertiem, kuri 2016. gadā, kad pirmo reizi šāds priekšlikums parādījās, skaidri pateica, ka tas negatīvi ietekmēs darba tirgus elastību, jo nedos iespēju darba devējiem krīzes situācijā ar saviem darbiniekiem vienoties par mazākas slodzes darbu. Piemēram, tās varētu būt situācijas, kad ražojošam uzņēmumam kādā brīdī nav pasūtījumu vai to apjoms ir būtiski samazinājies. Ja ievieš minimālās sociālās iemaksas, darba devējam šāda iespēja faktiski tiek liegta, jo saīsinātais darbalaiks kļūst pārāk dārgs. Tajā pašā laikā ir OECD pētījums, kurā redzams, ka vairumā valstu ir noteikts sociālo iemaksu minimums. Tas ir klasisks, bieži sastopams pārpratums. Jā, daudzās valstīs ir noteikts šāds minimums, taču tas nozīmē pilnīgi kaut ko citu nekā Latvijas gadījumā. Minimums nozīmē to, ka cilvēki, kas saņem zem tā, ir atbrīvoti no

sociālo iemaksu veikšanas, viņi sociālajā apdrošināšanā nepiedalās. Dažādu valstu prakses gan ir atšķirīgas. Ir valstis, kur par šādiem cilvēkiem sociālos maksājumus veic vai nu valsts, vai pašvaldība.

Dažās valstīs strādājošiem, kuru ienākumi ir zemāki par noteikto sliekšni, jāveic sociālās apdrošināšanas iemaksas tikai par veselības apdrošināšanu, bet, ja ienākumi ir īpaši zemi, šīs iemaksas veic pašvaldība. Sistēmas un prakses ir ļoti dažādas, bet kopumā šīs sociālo iemaksu minimums OECD valstīs parasti nozīmē pilnīgi kaut ko citu, nekā paredzēts ieviest Latvijā. Es gribu uzsvērt vēl vienu sāpīgu problēmu. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra norāda, ka apmēram trešdaļa strādājošo veic sociālās iemaksas no algas, kas ir mazāka par minimālo. Ja ir vēlme šo situāciju risināt, tad jau sen politikas veidotājiem vajadzēja būt uz galda pētījumam, kas parāda, kas ir tās darbvietas, kurās ir nepilna nodarbinātība un mazākas algas par minimālo, pie kurām sabiedrības grupām pieder tajās nodarbinātie un kādi ir iemesli, kādēļ viņi tajās strādā. Tikai tad, kad būs zināma visa šī informācija, ir iespējams meklēt risinājumus.

Svarīgi arī saprast, vai tie cilvēki, kas veic iemaksas no algas, kas ir mazāka par minimālo, to dara visu savu darba mūžu vai tikai kādā noteiktā dzīves posmā. Ja liela daļa strādājošo tikai neilgu laiku sava darba mūža strādā nepilnas slodzes darbu, nenopelnot minimālo algu, tad viņu pensiju nekas neapdraud. Bez šādas analīzes veikt tik milzīgu reformu manā skatījumā ir vismaz nekorekti. Es esmu pilnīgi pārliecināta, ka minimālo sociālo iemaksu ieviešana vissāpīgāk skars laukus un reģionus, īpaši Latgali, kur ir būtiski zemākas algas nekā Rīgā. Šī reforma vissmagāk skars visvājākos – cilvēkus ar zemām prasmēm, sievietes un pirmspensijas vecuma cilvēkus. Jāpiebilst, ka es neticu, ka šīs reformas patiesais mērķis ir sociālo garantiju vairošana. Ideja nāk no neolīberālas partijas, un ticēt tās rūpēm par tautas sociālo labklājību ir naivi. Es arī nedomāju, ka šī reforma būtiski mazinās neformālo nodarbinātību. Aplokšņu algas darbiniekiem nereti maksā papildus oficiālajai minimālajai algai. Minimālās iemaksas gadījumā ir runa par tiem, kas pat to oficiālo minimālo algu nevar nopelnīt. Tieši tiem mēs tagad kraujam virsū nepanesamu slogu. Tā rezultātā viņi vispār pazudīs no oficiālā darba tirgus. Reformas rezultātā ciešs sabiedrības visvājākās grupas. Nevar braukt ar buldozeru pa visvājākajiem.

Ko jūs sakāt par finanšu ministra Jāņa Reira (JV) argumentu, ka Covid-19 krīze parādīja, cik sociāli neaizsargāta ir liela daļa strādājošo, tādēļ arī nepieciešamas minimālās sociālās iemaksas?

Ja runā par dīkstāves pabalstiem, tos vispār nevajadzēja saistīt ar sociālajām iemaksām, jo šie pabalsti tika maksāti no valsts pamatbudžeta. Turklāt Latvijas sociālās apdrošināšanas sistēma neparedz sociālo apdrošināšanu pret tāda veida krīzi, kāda ir Covid-19. Līdz ar to es teiktu, ka dīkstāves pabalstu sasaiste ar veiktajām sociālajām iemaksām nebija pamatota. Turklāt nevienam jau nav analīzes, kādiem konkrēti strādājošajiem bija mazi dīkstāves pabalsti, kāds bija viņu profils. Patiesībā mani uztrauc, ka mums trūkst kvalitatīvas analīzes par tik svarīgiem jautājumiem pat situācijā, kad ir pieejams Eiropas Savienības finansējums pētniecībai. Minimālās sociālās iemaksas būs jāveic arī pašnodarbinātajiem. Samērā lielu vilņošanu ir radījusi likumprojekta norma, ka pašnodarbinātajiem būs šīs iemaksas jāveic arī par mēnešiem, kuros tiem nav ienākumu, ja vien no pašvaldības sociālā dienesta nav saņemta izziņa par trūcīgas personas statusu. Tas ir tik nepareizi, cik vien var būt. Sociālās apdrošināšanas mērķis ir atvietot zaudētos darba ienākumus gadījumos, kad ir iestājies konkrēts likumā paredzēts risks, piemēram, bezdarbs. Ja cilvēkam nav ienākumu, viņam šāds atvietošanas nav vajadzīgs un nepienākas. Tāpēc no sociālās apdrošināšanas viedokļa cilvēkam, kuram nav ienākumu, nav nepieciešams neko atvietot. Ja viņam nav ienākumu un viņš var dzīvot, lai viņš arī tā dzīvo.

Tas ir pirmkārt. Otrkārt, par nepieciešamību prasīt trūcīgas personas statusu, lai nebūtu jāveic minimālās sociālās iemaksas, – tas ir pilnīgi aplami. Cilvēki iet uz sociālo dienestu tad, ja viņiem ir nepieciešama sociālā palīdzība. Tas ir konceptuāls pārpratums, ka cilvēkiem ir jādodas uz sociālo dienestu, lai pierādītu, ka viņiem ir mazi ienākumi. Ja cilvēkam nevajag sociālo palīdzību, valstij nav nekādas daļas par to, kādi ir cilvēka ienākumi. Turklāt trūcīgas personas statusu nosaka, ņemot vērā visus ģimenes ienākumus un ietaupījumus. Šim statusam nav nekāda sakara ar to, ka cilvēkam kādā brīdī nav ar nodokli apliekamu ienākumu, bet gan ar to, ka cilvēkam vajag sociālo palīdzību. Individam var nebūt ienākumu, bet tādi var būt citiem viņa ģimenes locekļiem, un viņš ļoti labi ar to iztiek. Tādēļ saistīt sociālās apdrošināšanas iemaksas

ar trūcīgas personas statusu ir nepareizi, jo iemaksas veic indivīds no saviem personīgajiem ienākumiem, bet trūcīgas personas statusu nosaka, ņemot vērā mājsaimniecības ienākumus un uzkrājumus.

Prasīt, lai par pašnodarbināto, kuram konkrētajā mēnesī nav ienākumu, bet trūcīgas personas statuss nepienākas, sociālās iemaksas veic dzīvesbiedrs vai likt to darīt no uzkrājumiem, ir neloģiski un absurdi. Blakusefekti ir tādi, ka pilnīgi nevajadzīgi tiks noslogotas sociālās palīdzības institūcijas. Kādēļ, lai cilvēks dotos uz sociālo dienestu pēc trūcīgas personas statusa, ja viņam sociālo palīdzību nevajag? Es vēlreiz uzsvēršu, ka teju visās valstīs pašnodarbinātajiem ir noteikts minimums, no kura sāk maksāt sociālās iemaksas. Ja pašnodarbinātajam, saņemot 100 eiro mēnesī, sociālajās iemaksās būs jāsamaksā 170 eiro, viņam zudīs motivācija pelnīt šos nosacītos 100 eiro. Nereti cilvēki no maziem darbiņiem pāriet pie lielākiem. Tas ir tik svarīgi.

Kā var pieņemt tādus likumus, kas nemotivē veikt pat nelielus līgumdarbiņus, vai, ja es tos veicu, tad jāiet prasīt trūcīgas personas statuss, kaut arī man nekādu sociālu palīdzību nevajag?!

Cilvēki izdzīvo ļoti dažādi, tie var būt uzkrājumi, dzīvesbiedra ienākumi vai, piemēram, mantojums. Tā var būt arī nekustamā īpašuma izīrēšana. Ļoti labs piemērs tam, ka ne jau katrs ienākums ir sociālās apdrošināšanas objekts. Es vēlreiz uzsveru: sociālā apdrošināšana ir veids, kā sevi pasargāt no darba ienākumu zaudējuma, nevis no pārdošanas vai citu ienākumu zaudējuma. Ja mēs pazaudējam šo loģiku, mēs pazaudējam sociālās apdrošināšanas būtību. Tādēļ sociālās apdrošināšanas iemaksas arī nevajadzētu likt maksāt, piemēram, no visa apgrozījuma, bet tikai no tās apgrozījuma daļas, kas veido personas ienākumu.

Vai jums ir versija, vai šo normu, kas paredz veikt sociālās iemaksas arī tad, ja nav ienākumu, Satversmes tiesa varētu atzīt par Satversmei neatbilstošu?

Es atsaukšos uz Valsts prezidenta teikto, ka prasīt, lai cilvēks, kuram ir neregulāri ienākumi, regulāri maksātu kādu nodokli, ir pretrunā ar nodokļu principiem.

Kāds ir jūsu viedoklis par pārmaiņām autoratlīdzību regulējumā? Faktiski autoratlīdzību speciālais režīms tiek likvidēts.

Vispirms ir jātiek skaidrībā, kas ir autoratlīdzība un kas ir tiesīgs to saņemt. No sociālās apdrošināšanas viedokļa ir svarīgi nošķirt atlīdzību par darbu Darba likuma izpratnē no autoratlīdzības. Ir jānošķir gadījumi, kad runa ir vienkārši par intelektuālu darbu no atlīdzības par autortiesībām. Tas ir uzdevums, kas jāpaveic pašai nozarei. Ja ir darba attiecību raksturs, tad ir maksājami nodokļi vispārējā kārtībā. Ja runā par tīru autordarbu, piemēram, grāmatas uzrakstīšanu vai skulptūras radīšanu, tad tur varētu būt savs sašaurināts nodokļu nomaksas režīms. Es nekrīstu panikā, ja mums valstī būtu kādi pāris simti cilvēku, kuri nav sociāli apdrošināti obligātā kārtā, ja viņu darbs ir ļoti specifisks un ir saistīts ar autortiesību nodošanu, pārdošanu vai mantošanu. Vēl jau ir politiķu patoss, ka visiem solidāri jāpiedalās sociālās apdrošināšanas sistēmā un autori nav izņēmums. Ja runa ir par 30 tūkstošiem autoratlīdzību saņēmēju, kā pašlaik, tad kaut kas nav pareizi. Ja runa ir par 300 cilvēkiem, tad es nesaskatu nekādu traģēdiju, ja viņi šajā sistēmā nepiedalās.

Kā vērtējat pārmaiņas mikrouzņēmumu nodokļa režīmā tā sašaurināšanas virzienā? Ekonomisti, tostarp Latvijas Banka, teic: ideja ir pareiza, bet tās īstenošanas laiks ir absolūti nepiemērots.

Es teiktu to pašu. Mikrouzņēmumu nodoklis ir jālikvidē, bet ne šobrīd. Vienīgais, kas gan ir jāizdara pēc iespējas ātrāk, ir jānosaka, ka par mikrouzņēmumos algotajiem darbiniekiem sociālās iemaksas ir jāmaksā vispārējā kārtībā. Pašlaik tā ir klaja algoto darbinieku diskriminācija atkarībā no tā, kādas juridiskās formas uzņēmumā tie strādā. Ja mikrouzņēmums nodarbina darbiniekus uz darba līguma pamata, par viņiem sociālās iemaksas ir veicamas no faktiskās darba algas. Pārējo regulējumu – likmi, apgrozījuma sliekšni – gan es pašlaik neaiztiktu.

Vai brīdī, kad ekonomika būs stabilizējusies, būtu jāsamazina alternatīvo nodokļu režīmu skaits?

Noteikti. Es gan gribētu piebilst vēl vienu lietu. Latvijas Banka ir ierosinājusi, ka sociālās iemaksas varētu samazināt, daļu no sociālās apdrošināšanas budžeta izdevumiem pārnesot uz valsts pamatbudžetu. Valdība ir izdarījusi tikai pirmo – par vienu procentu tiks samazinātas sociālās iemaksas. Pašlaik visi par to gavilē, bet nav skaidrs, uz kā rēķina tas izdarīts. Vai mums saruks sociālās apdrošināšanas saņēmēju skaits, vai būs mazāk pakalpojumu – uz kā rēķina šis samazinājums ir noticis? Nevar turpināt sociālās apdrošināšanas budžeta samazināšanu, ja visi izdevumi un saņēmēju skaits paliek līdzšinējā apmērā.

Sarunu noslēdzot, ja, Covid- 19 krīzei ieilgstot, atkal būs nepieciešami dīkstāves pabalsti, vai tie būtu saistāmi ar sociālajām iemaksām kā pavasarī?

Manuprāt, dīkstāves pabalsti nav saistāmi ar sociālajām iemaksām, jo šie pabalsti tiek maksāti no vispārējā budžeta. Cita lieta ir bezdarbnieka pabalsti, kuri ir saistāmi ar veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām, jo tiek maksāti no sociālās apdrošināšanas budžeta.

Vai dīkstāves pabalstu saņemšanai ir jābūt ierobežojumam, ka to saņemšanas priekšnosacījums ir pilnīga darbības pārtraukšana?

Nē taču, tā ir pilnīga muļķība.

«Vienmēr būs strādājošie, kuru darba alga būs mazāka par minimālo. Es kategoriski nepiekrītu tam, ka Latvijā visiem jāspēj strādāt pilnas slodzes darbu, nopelnot vismaz minimālo algu,» uzsver sociālo lietu eksperte Ruta Zilvere.

«Reformas rezultātā cietīs visvājākie,» Ruta Zilvere.

Kādēļ jāievieš minimālās sociālās iemaksas?

Jānis Reirs, Finanšu ministrs

Viens no galvenajiem Covid-19 krīzes laikā identificētajiem jautājumiem ir nepietiekams valsts sociālais nodrošinājums lielai sabiedrības daļai, kas neļauj saņemt adekvātu sociālo atbalstu nepieciešamības gadījumā. Tāpēc, lai nodrošinātu ilgtspējīgu valsts sociālās apdrošināšanas politiku, no 2021. gada plānots ieviest minimālo valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu apmēru visiem nodokļu maksātājiem, kuri aktīvi piedalās ekonomiskajā dzīvē. Mūdienu ekonomikas attīstība, jaunu komercdarbības formu rašanās, digitālās vides izmantošana komercdarbībā, kā arī Covid-19 infekcijas ietekme un citi faktori nosaka nepieciešamību mainīt pastāvošo sociālās apdrošināšanas sistēmu. Pārmaiņas jāveic tā, lai visiem strādājošajiem nodrošinātu atbilstošu sociālo aizsardzību. Minimālo sociālo iemaksu ieviešanas rezultātā tiks panākts noteikts un izmērāms efekts iedzīvotāju sociālajā nodrošinājumā krīzes gadījumos, kā arī būs sperts būtisks solis ēnu ekonomikas mazināšanas kopumā. Vienlaikus ir jāatgādina, ka Labklājības ministrija izstrādā un virza attiecīgos nozares politikas plānošanas dokumentus un tiesību aktus par minimālo sociālo iemaksu ieviešanu.

«Nevar veikt sociālās iemaksas, ja nav darba ienākumu,» Ruta Zilvere.

Vai piedāvātajos likuma grozījumos saskatāt juridisku problēmu?

[Māris Brizgo](#), zvērinātu advokātu biroja "Ellex Kļaviņš" vadošais advokāts

Iecerētā likumprojekta norma, kas paredz, ka pašnodarbinātajiem ir jāveic minimālās sociālās iemaksas arī tajos mēnešos, kad nav ienākumu, ja vien viņi nav atzīti par trūcīgiem, no juridiskā viedokļa ir problemātiska. Es teiktu, ka tajā ir vērojami zināmi diskriminācijas elementi. Proti, pašnodarbinātajiem tiek noteikta stingrāka minimālo sociālo iemaksu veikšanas kārtība nekā citām strādājošo grupām. Piemēram, darba ņēmēji, kas ir klasiskās darba tiesiskajās attiecībās, neveic sociālās iemaksas bezalgas atvaļinājuma gadījumā, jo tad netiek saņemta darba alga.

Savukārt pašnodarbinātajiem mēnešos, kad ienākumu nav, minimālās sociālās iemaksas būs jāveic. Tas ir netaisnīgi un nesamērīgi. Turklāt sociālās apdrošināšanas iemaksas tiek veiktas no ienākumiem, kas gūti no darba. Līdz ar to nebūtu taisnīgi prasīt, lai pašnodarbinātie, kuriem konkrētajā mēnesī šādu ienākumu nav, iemaksas veiktu no uzkrājumiem vai citiem ienākumiem, kas nav saistīti ar darbu. Tā ka labi iecerētā norma par strādājošo sociālo aizsardzību pašreizējā izpildījumā, sākot to piemērot, var izrādīties juridiski problemātiska.

Ruta Zilvere:

- Sociālās politikas neatkarīgā pētniece. Specializācija – ienākumu nevienlīdzība, pensiju sistēma, sociālās drošības sistēmu koordinācija Eiropas Savienībā (ES).
- Kā nacionālā eksperte piedalījies ES mēroga politikas analīzes projektos gan par sociālās drošības jautājumiem, gan pētījumā par Eiropas bezdarbnieku pabalsta iespējamību.
- Eiropas Savienības MoveS tīkla nacionālā eksperte Latvijā sociālās drošības sistēmu koordinācijas jautājumos.
- No 2003. līdz 2010. gadam – Labklājības ministrijas padomniece Latvijas Republikas pārstāvniecībā ES.
- No 1995. līdz 2003. gadam – Labklājības ministrijas valsts sekretāra vietniece.